

Napút-füzetek

49.

Seres András

Szenteltbot

Az Ethnographia 2002. 1–2. számában Jung Károly egy különösen érdekes mondatípust (Aa Th 981) ismertet, melynek magyar nyelvű változatairól keveset tudunk. Annak ellenére, hogy korábban már több magyar változatát ismertették, ez az írás az első, mely érdemben foglalkozik a monda nemzetközi összefüggéseivel és a magyar folklórirodalomban elfoglalt helyével. Bőséges délszláv irodalmat idéz és próbálja a magyar variánsokat is egymással összevetni. Ennek ellenére azt gondolom, hogy adatai hiányosak, mert a felhasznált irodalmat nézve kissé egyoldalúnak látszik az az irány, melyet írásában meghatároz a szöveg nemzetközi összefüggéseinek kutatására, nem tud román változatokról, nem ismeri például a Seres András által 1984-ben közölt szöveget, és természetesen nem tud a kéziratban őrzött változatokról, töredékekről sem. Mivel az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő, számomra elkerülhetetlennek látszik román variánsokkal való összehasonlítása is.

Már közel tizennyolc éve, hogy elhunyt Seres András romániai magyar néprajzkutató. Kéziratban maradt hagyatéka évekig kallódott, míg végül a még meglévők hozzáam kerültek. Így kezdtem el érdeklődni az Aa Th 980 és Aa Th 981 számon nyilvántartott monda- vagy mesetípusok iránt (a két típusbokr szoros kapcsolatban áll egymással). A magyar folklórkutatás számára a 981-es idáig jóformán ismeretlen, lappangó típus volt. A magyar mesekatalógus sem tud róla. Az első magyar nyelven közölt szöveg Magyarózdrol való (HORVÁTH 1971). Ezt szinte két évtizeddel előzi meg a Jung Károly által felfedezett torontálvásárhelyi közlés szerb nyelven, viszont magyar adatközlőtől.

Jung Károly nem volt honnan tudomást szerezzen arról, hogy a közlések kívül még több szöveg lappang, nem került sajtó alá. Már több mint tíz éve, hogy őrizgetek egy „szenteltbot” feliratú borítékot Seres A. hagyatékából, melyben mondákat, töredékeket és szólásokat gyűjtött össze egy a székely hagyományban fennmaradt, „szenteltbot”-nak nevezett kivégzőeszköz mítoszáról. Gyűjtésük 1960-tól 1983-ig tartott. A legelsőt, egy szép kerek történetet, szülőfalujában, a barcasági Krizbán jegyezte fel (ami 24 év múlva, 1984-ben meg is jelent a *Barcasági magyar népköltészet és népszokásokban* [SERES 1984, 62–63. o.]), majd tíz év szünet után hasonló történetek kezdtek előkerülni háromszéki székely falvakból is. Egy pár oldalas dolgozat töredékét is tartalmazta a boríték. Ez feltehetően a mesékhez készült vázlat maradványa, amelynek az eleje és a vége is hiányzik, valószínűleg elkallódott.

Kezdetben a magyar néprajzi irodalomban nem találtam erre a típusra vonatkozóan jóformán semmit. Sokáig nem tudtam mit kezdeni velük. Az első komolyabb irodalmat japán nyelven találtam (NISHIZAWA 1973). Később ráakadtam Dobos Ilona írására (DOBOS 1986), míg végül a kezembe kerültek dr. Jung Károly jól dokumentált tanulmányai is (JUNG 2002, 2004). Mindketten hivatkoznak Horváth Istvánra (HORVÁTH 1971), de Seres András fentebb jelzett gyűjtése elkerülte a figyelmüket.

Tekintve a monda különös értékét és szociálanropológiai vonatkozásait, több éven át gyűjtöttem a rá vonatkozó irodalmat. Lassan érlelődött meg a felgyűlt információ, és újabb meg újabb kérdések fogalmazódtak meg bennem. Kezdetben, mint sokan, akik találkoztak a szóban forgó mondával, azt hittem, hogy egy olyan szokás vagy rítus emléke tükrözódik ezekben a szövegekben, melyet valaha a székelyföldi magyarság körében is gyakorolhattak. Ebben a

hitemben megerősítettek azok az írások is, melyeket eleinte megismertem. Sokan „szinte élő gyakorlatra utaló adat”-nak tekintik. Dobos Ilona szerint a monda „még nem formálódott ki, többnyire közlés a szokás emlékééről” (DOBOS 1986, 11. o.) stb.

Jung Károly is felteszi a kérdést, hogy esetleg valós szokás emléke lenne, vagy képzeletbeli szertartásokra utaló népi elbeszélés, mely megtevesztette a kutatókat. Végül arra a megállapításra jut, hogy „ezek az epikumok nemzetközi vándormotívumokat aktualizálnak” (JUNG 2004).

Még nem volt tudomásom dr. Jung Károly írásairól (JUNG 2002, 2004), amikor egy magyarul jól beszélő japán ismerősömtől tudtam meg, hogy ez a „mesei motívum” Japánban is közismert. Általában az Ubasuteyama helynevet magyarázó monda/mese (ott több hegynek ez a neve).

Megsejtettem, hogy a motívum nemzetközi párhuzamai messzire nyúlnak (Japánban indiai vagy altaji eredetű mesének tartják, ismert Észak-Afrikában és Európa nagy részén is. Legkorábbi feljegyzését talán Egyiptomban találták meg és i. e. 420-ra datálják [RADENKOVIC 2003, 218. o.]...)

Mégsem tekinthető teljes mértékben a gerontoktóniától független jelenségnek. Ugyanis ahol nincsenek ilyen jellegű társadalmi problémák, ott nincs szükség hasonló tanítómesére,¹ és talán ezért egyenetlen az elterjedése is.

Minden kultúrának megvannak a saját népi gyógyászati eljárásai: rituálék, gyakorlatok, készítmények. Azonban nem minden eljárás a beteg gyógyulását célozza. Sokan hisznek abban, hogy szükséges segíteni a haldoklónak, hogy a halál könnyebben beálljon. Ezek a praktikák sokszor teljesen ártalmatlanok: kivesszik a feje alól a párnát, lefektetik a földre, kinyitják az ablakot. Előfordul azonban sokkal kegyetlenebb eljárás is. Dobos Ilona szerint, a Dunántúlon tollasbálnak nevezik, amikor az ágyban fekvő öreget dunyhával fojtják meg (DOBOS 1986, 77. o.), és még hosszan lehetne sorolni a hasonló néprajzi adatokat.

Gyakran tevődik fel a kérdés, hogy mese, legenda, monda vagy mítosz? Műfaji meghatározását nehezíti, hogy a különböző nyelvekben ezek a fogalmak nem fedik tökéletesen egymást. Sőt a kutatók egy része régi rítus emlékének gondolja.

Végül is azt hiszem, hogy részben meseszerű, részben példázatszerű mitikus elemeket is magában foglaló eredetmagyarázó mondának (egyébként Seres András is a mondák közé sorolta [SERES uo.]) vehetjük, ami arra figyelmeztet, hogy miért kell tisztelni az öregeket.

Mint minden eredetmagyarázó monda, ez is abból a feltevésből indul ki, hogy valami régen nem úgy volt, mint most. (Ha sorra vesszük az eredetmagyarázó mondákat, kiderül, hogy régen nem volt bűn, nem volt nő, nem voltak nyelvek, nem volt halál és nem volt tűz sem. Így jutottak el többek között az

¹ Nagy Olga elemzi azt a jelenséget, amikor egy rítus a mesékben visszájára fordulva, a maga paródiájaként jelentkezik (NAGY 1978, 98–106. o.). Ezt V. Propp nyomán inverzióknak nevezi és két fázist különböztet meg. Azt a jelenséget próbálja megragadni példákkal illusztrálva, hogy miként válik egy rítus vagy egy korábban komolyan vett hiedelem a mesei komikum tárgyává. Elképzelhető, hogy az öregek kivégzésének szokása is hasonló módon lett az alapja egy nemzetközi vándormotívumnak.

aranykor mítoszához² is, amikor még semmi rossz nem létezett.) És úgy lehet erkölcsi normát elfogadtatni, legitimizálni, ha meg tudjuk magyarázni az eredetét és létjogosultságát. Így születhettek meg olyan mondák, melyeknek az az üzenete, hogy nem szabad az idős emberrel rosszul bánni.

Hogy megértsük a szövegek társadalmi hátterét, meg kellene jobban ismernünk általában a mesélési folyamat kontextusát: kik, milyen célból, kinek és mikor meséltek?

Ma már szinte közhelynek számít, hogy a mesemondás elsősorban az idős generációra jellemző tevékenység volt.

Célját sokan és sokféleképpen magyarázták: egyrészt az elnyomott, szegény földművest hallják, amint igazságot oszt képzelt világában. „A magyar népmese – szinte minden műfajában – kifejezője a nép szociális vágyainak, igazságot és bosszút áhító önérzetének” (BALASSA–ORTUTAY 1980, 99. o.). Másrészt a mesélést mint az időtöltés, szórakoztatás egyik hagyományos módját, a mítosz deszakralizációját, degradálódását látják benne. A novellizálást a tehetséges mesemondó sajátosságának tartják (NAGY 1978, 196. o.). Viszont a mesélésnek egy nagyon fontos, és eléggé ki nem hangsúlyozott szerepe a szocializálás.

És itt válik fontossá a két utolsó kérdés: egy bizonyos szöveget kinek és milyen alkalomból mesélnek?

Sajnos a mesegyűjtőknek ritkán adatik meg, hogy eredeti kontextusában figyelhessenek meg mesemondási folyamatot. A mesék többsége a gyűjtő felkérésére hangzik el, és nagyon kevés az az eset, amikor tudjuk, hogy egy bizonyos szöveget a mesemondó hol, mikor, kitől hallott, vagy még kevesebb, hogy tudjuk, mikor és kiknek mesélt. Tehát szinte semmit nem tudunk ez utóbbi két kérdésről, csupán a tartalomról lehet következtetni bizonyos mértékig a körülményekre. Valószínűleg a mesemondást egy megelőző esemény vagy párbeszéd váltja ki. Ez az oka, hogy sok mese példázatszerű jegyeket visel.

Ezek az adatok számunkra már sajnos elvesztek. A hajdani gyűjtők arra törekedvén, hogy a legszebb meséket jegyezzék le, nem fordítottak figyelmet a mesélési alkalom milyenségére.

Nem helyeselhetjük azt a fajta hozzáállást sem, hogy a gyűjtő csak a „tehetséges mesemondót” keresse fel, mert lehet, hogy szép és értékes szöveget gyűjt, viszont így lehetetlen felmérni, hogy egy adott közösségben kik és milyen mértékben ismerik a meséket. A különböző epikai alkotások népi társadalomban betöltött szerepe jóformán fehér folt a kutatás számára.

Az azonban biztosnak látszik, hogy mind a mítosznak, mind a mesének és ugyanígy a mondának, fontos szerepe volt az egyén szocializációjában, ezért hasonló eszközkészlettel rendelkeznek és egymástól kölcsönöznek motívumokat: mindhárom a természetfeletti, a fantasztikum segítségével kelti fel a hallgatók érdeklődését.

² Egy mongóliai példa az elveszett aranykor mítoszáról: Az első ember hihetetlen magas kort ért meg, de ahogy a leszármazottai egyre satnyultak, kisebbedett a testük és rövidült az életük. Egyszer majd, ha az ember már csak hét esztendeig fog élni, tegnap megszületett, holnap férfikorba érik, akkor a hátasa már csak nyúlnyi, maga pedig könnyöknyi lesz csak.

Az ember a természetéből adódóan vonzódást mutat az irracionális, a titokzatos dolgok iránt. Mindenikben megtaláljuk a valóság és fikció közötti határ tudatos egybemosását. De míg a mítosz és a monda hivatalos hangon szól meg, addig a mesebeszédet szórakoztató stílusban adják elő és nem törekednek a történet valóságyszerű keretbe helyezésére.

Ezért gondolom, hogy szóban forgó történeteink közelebb állnak a mondákhoz. A hitelesség látszatának fenntartása jellemzi ezeket az epikumokat. Gyakran hangsúlyozottan is utalnak arra, hogy megtörtént esetet beszélnek el. De mivel a nemzetközi mesekatalógus és több ezzel a típussal foglalkozó tanulmány mesének veszi, nem is biztos, hogy szerencsés mereven meghatározni a műfaját.

Az Aa Th 980, Aa Th 981 számok igazából nem különálló típusokat, hanem egy mesetípus-bokrot fednek, mely több altípusra oszlik. Látszólag egymástól függetlenül nagyjából azonos elterjedési területen ismert mind a kettő. A Távol-Keleten gyakran találjuk a két típust egybeforrva (Aa Th 980+Aa Th 981, vagyis, első lépésben, mikor az öreget a fia kiviszi a hegyre, hogy otthagyja. Az öreg kegyelmet nyer. Második része arról szól, hogy a fiú tovább tartja, rejtegeti apját. És miután nehéz feladatokat oldanak meg a segítségével, kegyelmet nyer minden öreg az egész közösség részéről), míg Európa népei a két típust csak önállósulva ismerik.

1. A nehéz feladatot megoldó öreg (Aa Th, 981, S. Thompson féle motívumindexben J151.1):

Minden 60. évet betöltött embert ki kell végezni. Egy férfi otthon rejtegeti az apját. Nehéz helyzetbe kerül az ország (élelemhiány, ellenséges országból nehéz feladatot kapnak stb.). Az öreg tanácsa szerint megoldják a feladatot. A törvényt megszüntetik. (Vö.: Aa Th 725, kontaminálódhat az Aa Th 922, Aa Th 927, Aa Th 978 stb. típusokkal.) Ismerik Japánban (J index 410 A), Koreában, Mongóliában, Kínában, Laoszban, Vietnamban, Indiában, Izraelben, Európa keleti felén és Írországban.

Megtaláljuk az Aiszóposz-regény néven ismert anekdotafüzérbe beleszöve is, amit Japánban kiadtak már 1593-ban. Legismertebb változatát a Kr. u. XIV. században bocsátotta közre a bizánci Maximosz Planudész. Angliában Francis Barlow 1666-ban (*Aesop's Fables with his Life*) tette közzé. De Japánban mégsem innen vált ismertté, mert itt már a XI. században lejegyezték. Sokkal valószínűbb az, hogy buddhista iratokkal jutott ide Indiából.

A típusbokorhoz szokás sorolni még:

2. Az unoka követi apja példáját (Aa Th, 980 A, B) (A történelem ismétli önmagát):

A: Az öregember és a fél pokróc: Az idős nagyszülőt nem engedik, hogy bent a házban aludjon. Adnak neki egy pokrócot és kiküldik. Az unoka nekiáll, hogy elvágja kettőbe a pokrócot, hogy majd legyen, amit az apjának adjon, mire az apja meggondolja magát. Nyugat-Európa.

B: Az öregember és a vályú: Hálátlan fia étkezésnél nem engedi az asztalhoz és fatányérban adja neki az ennivalót. A kisunoka szintén fatányér faragásához lát, hogy apjával öregkorára ő is hasonlóan bánhasson. Az ember észbe kap és visszaülteti apját az asztalhoz. Elterjedése: Európa.

Távol-keleti változat: *A makkó*: Az apa fiával hátikosárban (jap. mokko) viszik el az öreget, hogy megszabaduljanak tőle. Amikor visszaindulnak, a gyerek magával akarja hozni a kosarat, hogy majd az édesapját is legyen mivel elvinni. Az édesapja erre gondolkozik, és az öreget hazaviszik. Elterjedése: Japán, Korea, Kína.

3. Az öregember meséli hogy ő is így vitte az apját (Aa Th 980 C) (A történelem ismétli önmagát):

A: Fia gyilkos dühében hajánál fogva udvarra vonszolja idős apját. Küszöbnél/ároknaál az apa megállítja: „Ne húzz tovább, fiam, mert én is eddig húztam apámat!” Fia elengedi az öreget. Elterjedése: Európa.

B: *A türelem sziklája* (*La roca de la paciencia*): Miközben a fiú a hegyre vonszolja az apját, az apa biztatja a fiát, hogy türelem, türelem (*paciencia*), s amikor megáll, hogy megszusszanjon, az apa megszólal, hogy én is itt álltam meg, mikor az apámat hoztam! Mallorca szigete. (Átmenetnek tekinthető az a és a távol-keleti változatok között.)

Távol-keleti változat: Mikor egy férfi az idős anyját viszi a hegyre, útközben a szülő letördeli a faágakat, hogy majd a fia visszataláljon. A fiú elgondolkozik azon, hogy az anyja még most is gondoskodik róla, vagy más esetben az énekétől hatódik meg és hazaviszi. Elterjedése: Japán.

4. A hálátlan fiú (Aa Th 980 D):

Egy ember sült csirkét akart enni. Amikor megjelent az apja, gyorsan elrejtette a sült csirkét, hogy ne kelljen adjon az apjának. Mire újból elővette, a sült csirke egy félelmetes varanggyá változott. Németország.

5. A gonosz meny:

A meny ráveszi férjét, hogy vigye el az anyósát a hegyre, egy barlangba, de az anyós elkerüli a halált. Vagyont szerez (falut alapít). A meny a vagyonért az anyóst követi, de életét veszti (vö.: Aa Th 1535). Elterjedése: Japán, Marokkó, délszlávok.

Az öt séma közül az 1. az apa, fia közötti szeretetről szól. A 2. és 3. tartalmazza az elkövetett hiba jóvátételét. A 4. és 5. változatokban viszont a fiatalok súlyosan megbűnhődnek tettükért.

Gyakran helynevet magyarázó vagy földrajzi képződményhez kapcsolódó mondák (Ejtőkő, Kínozó oldal, Bűdös barlang, és talán ide sorolható még az a helynév is, melyet Csicsókeresztúrról 1643-ban jegyeztek fel „Halnihagyó” alakban [SZABÓ 1980, 257. o.], [vö.: japán Ubasuteyama = Az a hegy, ahol az öregasszonyokat elhagyták] *La roca de la paciencia*), és arra figyelmeztetnek, hogy ezeknek a kegyetlenkedéseknek semmi értelme.

Tudjuk, hogy számos, mára már eltűnt rítus, szokás, hiedelem emléke maradt fenn balladákban, mesékben (*Kőműves Kelemen*, *Guntram-monda*, *Az ördög hídjá* stb.). Viszont ezek a motívumok jóval nagyobb elterjedtségnek örvendenek, mint maga a rítus. A mondákból sokan egyenesen a szokásra következtettek, és tudni vélik, hogy mint szokás létezett pl. „az éhínséggel sújtotta balkáni térségeken az öregek megölése, majd megölésük tilalma, amely a fatális erők ténykedésével, az isteni büntetéssel (az erdőbe elűzött anya menyei és fiai bűneik miatt kővé válnak) kerül kapcsolatba” (DURO 1997, 111–139. o.). Tény viszont, hogy az öregek legalizált kivégzésének mítosza Nyugat-Európában nem vagy alig ismert.

Jellegzetesen székelyföldi eleme a mondának a kivégzés eszközeinek szakralitása. A szenteltbot mítoszának gyökerét talán az Aa Th 1539 tréfás mesében kereshetjük, ahol a „csodatevő” bottal „megfiatalítják” az öreg feleségeket.

Bizonyos adatok szerint a bot valóban szerepelhetett a kivégzés eszközeként, de ez nem valószínű a Székelyföldön. Sumner szerint „a stockholmi Nemzeti Múzeumban nagy lapos bunkógyűjtemény található, amelyet Svédország összes templomából hordtak össze”. A „szent buzogányt” a templomajtó mögé akasztották, és a fiú leakaszthatta, ha apja elérte a 70 évet (SUMNER 1978, 481, 489. o.). Seres András fentebb említett, töredékesen fennmaradt jegyzeteiből megtudjuk, hogy a szerbek karóval való hajítással, a makedónok sarlóval torkon ütéssel,³ a montenegróiak kő rágurításával ölték meg az öregeket.

Teleki Domokos a XVIII. század végén járt Háromszéken. Útleírásában (TELEKI 1993, 58–59. o.) olvashatjuk: „Nem tehetem azonban, hogy ezen gyűlésről (a háromszéki Zabolán tartott közönséges és országgyűlésre készülő gyűlésről) egy sajnós megjegyzésem ne tegyem, ezt ti., hogy egynehány, sőt úgyszólván sok oly panaszok felvételődés(é)nek kellett tanújává lennem, amelyeket gyermekeiktől megvertetett, megszidalmaztatott vagy megvettetett szülék adtak bé. Bámulva kellett sebes szüléket látnom fiaik kezeitől megsebesítve. A nemes szék gyűlése azonban nem hagyta büntetés nélkül ezen természet ellen való fiaikat.”

Herr Levin von Schulenburg 1580 körül a vendek (németországi szlávok) között járt és látta, hogy egy csoport visz egy öregembert. Mikor megkérdezte, hogy hová viszik, azt a választ kapta, hogy „Az Istenhez!” (vagyis kivégezni) (HAUPT 1863, 9. o.).

Hasonló esetek feldolgozását a szépirodalomban is megtaláljuk. Nyíró Józseftől a *Kopjafák* (NYÍRÓ 1934) és Sánta Ferenctől a *Sokan voltunk* (SÁNTA 1965) című novellák helyszíne a háromszéki Bűdös-barlang vidéke. Habár itt az idős ember önként választja a halált, a novellák alapjául a monda szolgálhatott. Szintén ez a monda volt az alapja Fukadzava Hicsirő *Zarándokének* (FUKADZAVA 1982) című, megható elbeszélésének, mely magyarul az Európa Zsebkönyvek sorozatban jelent meg. A témát 1983-ban Shohei Imamura rendezésében filmre is feldolgozták.

A helyszín általában hegyvidéki falu, ahol az élelemhiány, a szegénység kényszeríti az embereket a munkaképtelen öregektől való megszabadulásra.

A téma filozofikusabb feldolgozása, Dino Buzzatitól a *Hajtóvadászat öregekre* (BUZZATI 1987) szintén az Európa Zsebkönyvek sorozatát gazdagítja. Ugyanarra az elvre épít, mint amit a kettős és hármas típusokban is megtalálunk: a történelem ismétli önmagát.

³ Régi képzet a gabonatermesztő társadalmakban az emberi élet párhuzamba állítása a gabonával. Ez a gondolat jut kifejezésre Arany János versében is:

Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.

A kaszás alakja is ezt a szemléletet tükrözi. Hogy új termés legyen, le kell aratni a régit.

Visszatérve a folklórszövegekhez, a rejtegetés tipikus eleme az Aa Th 981 típusnak. Azt mondják, Japánban, Sadóban van egy régi parasztház. Abban van egy titkos rés, amely falvédő képpel van eltakarva. Úgy mesélik, hogy ez annak az üregnek a nyílása, ahová régen az öreget rejtették. Ezen a lyukon keresztül táplálták. Az üregnek a neve „oyagakushi” (= szülőrejtő) (NISHIZAWA 1973, 29. o.).

A délszláv és egyes román változatokban leggyakrabban boroshordóba, borospincébe, barlangba rejtik az öreget, a magyar változatok szerint kamrába, pincébe, verembe, barlangba.

Az öregek elhagyása barlangban, völgyben vagy erre a célra épített házban az Aa Th 980-ra jellemző. Értelmét lehet, hogy mélyebb kultúrtörténeti hagyományokban, esetleg rítusokban kereshetjük. A felsorolt adatokat valószínűleg nem vonatkoztathatjuk közvetlenül a szokás emlékére, noha a forrásművekben úgy vannak feltüntetve. Hitelességének megállapítására nem is vállalkozom, de közöttük közvetett vagy közvetlen összefüggést látok: japán adat szerint, régen Musashi Higashiyamában az ötvenéves embereket kivitték a hegyre. Ha nem volt családjuk, a hegyen építettek házat és ott éltek még egy darabig. A fák terméseit ették. Ha volt családja, visszament a házába. A hegyről visszatérő öregeket úgy fogadták be, mint egy újszülöttet.⁴ Mert azt mondták, hogy új életet kapott és visszajött (NISHIZAWA 1973, 72. o.). A temetkezés módja, helye általában tükrözi a népcsoport halálról alkotott elképzelését. Japánban az ókortól léteznek anyaméh formájú sírok. A barlangok, völgyek mint archetípusok a születéssel, az újjászületéssel függnek össze, erős feminin aspektus jellemzi őket.

Az indiaiakról úgy tudják, hogy egy mélységbe lökik le az öregeket (DOBOS 1986, 70. o.). Mongóliában az emlékezet szerint az öregek a „Halál völgyébe” mentek meghalni (DOBOS 1986, 71. o.). Egyes dél-afrikai törzsek egy hatalmas szikláról lökték le az öregeket (SUMNER 1978, 480. o.). A régi ukránok egy szakadékból eresztették le, ahol aztán általában éhen haltak vagy megfagytak (ZELENYIN 1980, 94. o.). A hottentották régen az elaggottakat teherhordó ökrökre kötözték, kivitték őket a sivatagba, és egy kevéske élelemmel ellátva ott hagyták egy erre a célra épített kunyhóban (SUMNER 1978, 480. o.).

Kiderül az adatokból az is, hogy az idős kor beálltát általában pontos életkorban határozzák meg. Mikortól is számítunk tehát idősnek?

Az 1848 előtti magyar jog szerint, aki a 60. évet betöltötte, öregnek számított, mentesült a nemesi felkelésben való személyes részvételtől, s nem kötelezhették többé a gyámi tiszt ellátására sem. 2021-re Magyarországon a nyugdíjkorhatárt 60-ról fel szeretnék emelni fokozatosan 65 évre (sajnos ez az emelés nem az emberek egészségi állapotának javulását tükrözi).

A 60. év kultusza nagy történelmi múlttal rendelkezik az eurázsiai népek körében.

⁴ Egy hasonló eljárás az újranevezés, a régi név elhagyása egyenlő az egyén megsemmisülésével. Gondolok arra a zsidó szokásra, hogy ha egy gyermek megbetegszik, nevét megváltoztatják: „Nemde ő olyan, mint egy másik lény, egy új teremtmény, mint egy csecsemő, aki jó életre, hosszú évekre és napjai betöltésére született” – írja a bécsi Memor-könyvben (DOBOS 1986, 90. o.).

⁵ A 33. számú szövegben a fára mászás motívuma nagyon emlékeztet a táltos hiedelemkörből ismert avatási rítusra...

Kínában az egyik legkedvesebb meglepetésnek számított, ha a hatvanadik születésnapján koporsóval ajándékozták meg a családfőt vagy annak első feleségét.

Ide kapcsolódik még Japánban a „kanreki” (visszatért kalendárium) fogalma, amikor megünneplik a 61 (régén az újszülöttet egyévesnek tekintették, így igazából 60) éves kort, mert ekkor telik le az a periódus (a 12 éves kínai horoszkóp ötödször), amikor visszatér az a horoszkópi év, amelyekben az egyén született. Ez az életút jelképes újrakezdését jelenti.

Tudjuk, hogy nagyon sok nép használta a hatos számrendszert, tehát a 60. évet a régi kultúrákban úgy tekintették, mint mi most a 100-at. Ezért az ember életidejét egy kerek számban határozták meg. Jelenleg az öregség kezdetét jelenti a legtöbb népnél. A szövegekben ritkábban bár, de előfordul még az 50 és a 70, néha a 40 is.

A fiút „amorális” magatartása (ellenszegül a törvénynek, hogy életeket mentsen, vagy az egész országot...) a tündérmesék hőséhez teszi hasonlítottá.

Van is egy jellegzetesen közép-európainak tekintett mesetípus, mely nagyon közel áll az általunk vizsgált szöveghez. Az álomlátó fiú (Aa Th 725) című meséről van szó, melynek cselekménye: egy szegény ember legkisebb fia nem hajlandó elmondani apjának az álmát, ezért az agyba-főbe veri. Éppen akkor érkezik oda a király, s megvásárolja az apától a fiút, de az álmát neki se mondja el. Haragjában kőfalba rakatja. A királykisasszony, aki a fiúba beleszeretett, a kőművesekkel nyílást hagyat a falon, s a hőst azon keresztül táplálja. Apját a szomszéd király nehéz feladatokkal állítja próbára, amiket a rejtegetett fiú tanácsára rendre megoldanak, majd végül kifalaztatja magát s teljesíti a szomszéd király kívánságát.

Szegmensekre bontva hasonlítsuk össze a két típust:

	Aa Th 981	Aa Th 725
A király ki akarja végeztetni	1. az öregembereket	2. egy makacs fiút
Rejtegeti	1. a fia	2. a király leánya
Nehéz feladatot kap a király	1. ellenséges országból	2. ellenséges országból
Tanácsot ad	1. az öregember	2. a fiú
Közvetít	1. a fia	2. a király leánya
Megkegyelmeznek	1. minden öregnek	2. a makacs fiúnak

Nemcsak szerkezeti hasonlóságokat lehet felfedezni, hanem a megoldandó feladatok között is vannak azonosságok: az Aa Th 725 magyar változataiban meg kell állapítani egy pálcáról, hogy melyik az alsó és melyik a felső fele. Ugyanezt a motívumot megtaláljuk az Aa Th 981 laoszi (SPAGNOLI 1998, 62–65. o.) és japán variánsaiban.

A rejtvények vagy egy szeszélyes helyi uralkodó, vagy egy ellenséges ország királyának fejéből pattannak ki. Számos mesetípus tartalmazza nehéz rejtvények megoldásának motívumát, ezért a kontaminálódás lehetőségével is számolni kell. Az Aa Th 981 még a következő rejtvényeket tartalmazhatja: kötelet kell sodorni hamuból, ami az Aa Th 1171–1180 típusokra is jellemző. Át kell dugni egy cérnaszálat egy csigaházon. Meg kell állapítani két kígyó közül,

melyik a nőstény. Meg kell mérni egy elefánt súlyát. Meg kell állapítani két egyforma lóról, melyik a csitkó.

Lehetséges, hogy a magyar zsúptetős változat létrejött éppen azzal a hiedelemmel való kontaminálódásnak köszönhető, hogy az állatok új eszterdő első napjának éjszakáján megszólalnak. Egymás között elbeszélik, hogy a zsúptetőben még elég mag van, amit ha újra kicsépelnének, lenne vetőmag.

Az Aa Th 981 magyar változatainak zöme Erdélyből ismeretes. Jung Károly párhuzamok után kutatva elsősorban a délszláv irodalmat veszi alapul és megállapítja, hogy a téma ugyan nagyon népszerű a délszlávoknál, a magyar változatok inkább az ukrán és orosz gabonatermő vidékek felé mutatnak (JUNG 2004, 32. o.), de nem tud román példákról. Arra a következtetésre jut, hogy az areális összefüggéseket tekintve a szövegvándorlás közbülső tartománya Erdély lehetett és innen akár közvetlenül is eljuthatott a délszláv nyelvterületre.

Szerinte az erdélyi magyarság direkt kapcsolatban állt az ukrán és délszláv vidékkel, kikerülve – a Balkánnal különben szoros kulturális kapcsolatban álló – román alföldet, mintha a magyarság lenne az egyetlen összekötő láncszem a déli és az északi szláv változatok között, holott a románoknál is ismert típusról van szó, és az erdélyi adatok legközelebbi változatát itt kéne keresni... Sajnos a gyűjtések esetleges voltával is számolnunk kell, de azért érdekes román példát idéznék, amiben szintén a vetőmag hiányát kell megoldani:

Hajdanában egy távoli országban a fiatalok úgy határoztak, hogy megszabadulnak az öregektől. Nem akarták hallgatni többet a sok bölcsességet, mert ők éppen olyan okosoknak gondolták magukat. És így élték az életüket.

Az ország fiatal királya örömmel elfogadta a határozatot, és szigorúan elrendelte, hogy az öregeket meg kell ölni. A rendeletet a legnagyobb szigorral hajtották végre. De volt egy fiatalember, akinek nem volt szíve megölni az apját. Félt, hogy mi lesz, ha nem engedelmeskedik a király parancsának, ezért apját a pincébe rejtette. Ott gondozta, etette, úgy, hogy csak éjszaka merte meglátogatni.

Egy ideig jól mentek a dolgok. Az ország virágzott, a föld jól termett, volt szőlő és mindenféle gyümölcs bőven. De a jólét nem tartott örökké. Eljött a nyár... Nagy szárazság következett, hónapokig nem esett egy csepp eső. A növények elpusztultak. Még a fák is kiszáradtak, és olyan nagy ínség és éhínség lett ezen a földön, amilyen még nem volt. Ezt egy erős, hideg tél követte, amilyent az emberek soha nem tapasztaltak életükben. Nehéz hó fedte be a vidéket. Nemhogy élelem nem volt, de még vetőmag sem maradt tavaszra. Nagy éhezés állított be, és az emberek teljesen tanácstalanok voltak, látták a kiéhezett csordát és a saját halálukat maguk előtt.

Egy éjszaka, amikor a fiú lement az apjához, az apa, aki nem tudta, hogy már nincs több egy falat ételnél, megkérdezte a fiát, hogy mi a baj, miért olyan szomorú. A fiú elmondta neki, mi történt. Hogy nincs vetőmag, amit vessen. Nincs mit tenni, éhezni fognak. Senki nem tudja, hogyan segítsen magán.

Erre azt mondta az apja: „Fiam, ne félj. Végy egy ekét és szánts fel az utat a ház előtt, és ne válaszolj a kérdezősködésekre.”

A fiú úgy tett, amint az apja tanácsolta. A föld az olvadó hótól puha lett, az eke könnyedén felszántotta. Nagy volt a csodálkozás, amikor mindenféle

gabona kezdett csírázni az úton, és a már művelt földön szépen nőni kezdtek. A kukorica, a búza szépen megnőtt, és – mivel az időjárás kedvező volt – nagyon jó termés lett.

A szomszédok is nagyon csodálkoztak azon, amit láttak, és elmentek a királyhoz, hogy elmondják, mi történt.

A király magához hívatta a fiatalembert, és azt mondta neki: „Nem a saját bölcsességed szerint cselekedtél. Az apád mondta neked, aki életben van. Valld be az igazat, és én megkímélem az életed.”

A fiatalember bevallotta, az apja tanácsolta neki, hogy szántsa fel a háza közelében levő utakat. A király megkérdezte az öregtől, hogy mi volt az értelemnek a tanácsnak.

Az öregebb így válaszolt: „A bő esztendőekben a magvakkal megrakott szekerek elhullatják a gabonaszemeket, a kitaposott földön a mag nem tud kikelni, de ha a talajt felszántják és ha a nedvesség is kedvező a csírázáshoz és senki nem halad át azon a részen, a kukorica meg tud nőni. Ezután a bő termésű esztendőben is gondoskodni kell a vetőmagról, és nem csak a szűkségekről.”

Amikor a király és a fiatalok hallották, amit az öreg mondott, és látták, hogy milyen mély bölcsesség van benne, felismerték a saját bolondságukat és visszavonták az említett határozatot. Úgy döntöttek, hogy ezentúl az öregek élhetnek békében és becsületben.

És ezentúl az öregek számára megengedett, hogy életük végéig éljenek. (Nn. 1919, 106–107. o.)

A fiatalok nem gondoskodtak a vetőmagról, ezért került veszélybe a jövőjük. De nem a zsúptetőből nyerik a szükséges gabonát...

Az az elképzelés azonban, hogy az út felszántása után a földből gabona keljen ki, minden realitást nélkülöz. Ennél is fantasztikusabb megoldást közöl Vojislav Radovanović, ahol a legnagyobb hangyabolyban találják a sok gabonát (JUNG 2004, 27. o.).

Mi történhetett? Hová lett a zsúptető's változat? A válasz, úgy hiszem, kézenfekvő. Az alföldi románság korán áttért a kukorica termesztésére. Ez alapvetően befolyásolta nemcsak a táplálkozási kultúrát, hanem a népi technológiát, ezen belül az építészetet. A házakat nem fedhették szalmával... így kialakult egy jellegzetesen román változat, ami ugyan elegendő bizonyíték arra, hogy ez a régió is része a lánchnak, viszont eltávolodott az eredeti formától új megoldással gazdagítva a változatok sorát.

A következő bihari román változat viszont már egyezik a magyar példával...

Régen megölték az öregeket; azt mondták, hogy csak potyára esznek – amíg egy napon nagy szerencsétlenség történt az országban, mert tönkrement az egész termés a mezőn. Úgy nézett ki, hogy vége mindennek és éhhalál vár mindenkire, mert nem maradt még vetőmag sem.

Volt egy legény, aki sajnálta az apját, hogy megölje, és elrejtette úgy, hogy nem tudott róla a király. A fiú elment az apjához és megkérdezte, mit lehetne tenni, hogy megszabaduljanak ebből a nyomorból. Az öreg gondolkodott, és azt mondta, gyűjtsék össze a szalmát a kerítésekről és a házakról,

mert akkor szalmával fedték a házakat, és terítsék szét a mezón, mert a szalma között maradt elég búza- vagy rozsmag.

Úgy is csináltak, és az öregnek volt igaza, mert újból lett termés. Amikor látta ezt a király, magához hívatta fiút, hogy megkérdezze, ki tanította, hogy vessen szalmát. A fiú nem tehetett egyebet, bevallotta, hogy az apja volt. Ettől a perctől kezdve a király megparancsolta, hogy ezentúl ne ölje meg, mert jó az öreg a háznál.

Innen van az a mondás hogy: ha nincs egy öreg a háznál, akkor kell venni.
(CRĂCIUN 1980)

A magyar nyelvű változatok a nyelvterület keleti régiójához kapcsolódnak, ezért számolni kell esetleg egy román közvetítéssel. Mint láttuk, a délszláv adatok elég távol állnak az erdélyiektől.

Idáig főleg a gabonatermesztéssel összefüggő változatokról volt szó. Érdeemes megemlíteni egy másik változatot is, ami bár nincs jelen a magyar hagyományban, a típus terjedési útvonalának megállapításában fontos szerepe lehet. Ez az állattartásra vonatkozik.

Röviden: Egy nép vándorlásra kényszerül, az öregeket nem vihetik magukkal. Távoli vidékre érkeznek, nem ismerik a környéket, eltévednek, vizet keresnek, úgy tűnik, minden elveszett, amikor egy fiú, aki egy ládába rejtve, titokban magával vitte (nem ölte meg) az apját, az öreg tanácsára hallgatva az állataira bízta magát. Az állatok vízhez (haza) vezetik. Ide ujjur, burját, szerb és erdélyi román változatokat lehet felsorakoztatni. Ismerik a jakutok és az Altaj vidékének népei is. A monda másik fontos állomása a Kaukázus lehetett, ahol a Nart eposzba is beépült.

Vannak adatok a törököktől is (ÖZDEMİR 1992, 63–70. o.), amikről sajnos szintén nem sokat tudunk...

Bibliográfia:

BALASSA Iván–ORTUTAY Gyula

1980 *Magyar néprajz*, Budapest, Corvina Kiadó

BENEDEK Katalin

1984 *Magyar népmesekatalógus*, 4. kötet, *A magyar novellamesék típusai*, KOVÁCS Ágnes, szerk., Budapest, MTA Népr. Kut. Csup.

BUZZATI, Dino

1987 *Hajtóvadászat öregekre*, Budapest, Európa Könyvkiadó

CRĂCIUN Parasca (előszavával és gondozásában)

1980 *Antologie de cultura populara bihoreana (Bihari folklór antológia)*. Comitetul de Cultura si Educatie Socialista al Judetului Bihor, Asociatia Folcloristilor Bihoreni „Miron Pompiliu”. – Oradea, Centrul de Indrumare a Creatiei Populare si a Miscarii Artistice de Masa, – vol. 2.; Legende

DOBOS Ilona

1986 *Emlékezések és mondák az öregek kényszerű haláláról*, In uo.: *Paraszti száj-hagyomány, városi szóbeliség*, 70–78., Budapest, Gondolat

1986 „*Elemi gondolatok*.” *A névmágia*. In uo.: *Paraszti száj-hagyomány, városi szóbeliség*, 88–92., Budapest, Gondolat

DURO Frankovic:

1997 *Mitopoetska i ina slika balada madarskih Hrvata (A mitopoetika képi ereje a magyarországi horvátok balladájában)*, In *Etnografija hrvata u madarskoj 4. (A magyarországi horvátok néprajza 4.)*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 111–139. o.

FUKADZAVA Hicsirő

1982 *Zarándokének*, 5–39., Budapest, Európa Könyvkiadó

HAUPT, Karl

1863 *Sagenbuch der Lausitz. (Luzsikai mondagyűjtemény)* v. 2 Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann

HORVÁTH István

1971 *Magyarózdi toronyaljja*, Kolozsvár

JUNG Károly

2002 *Mióta tisztelik az öregeket*, Ethnographia, CXIII (1–2): 1–20.

2004 *Mióta tisztelik az öregeket? Az öreg(ember)ek megőlésének megszűnéséről szóló népi elbeszélések (AaTh 981) a magyar prózaepikában*, In: uő.: *Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklórisztikai tanulmányok*, Forum Könyvkiadó nn.

1919 Ion Creangă (Román néprajzi folyóirat), november/decemberi szám, 106–107. o. NAGY Olga

1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

NISHIZAWA Shigejiro

1973 *Ubasuteyama – kojitsu to bungaku (Öregasszonyokat otthagyo hegy- népszokások és irodalom)*.

NYÍRÓ József

1934 *Kopjafák*, Révai, 207–216.

RADENKOVIĆ Ljubinko R.

2003 *Slovenska predanja u obijanju staraca u kontekstu kulture (Az idősök megőléséről szóló szláv legenda kulturális kontextusa)*, Zbornik Matice srpske za slavistiku, br. 63, SANU – Balkanološki institut, Beograd, str. 217–236.

ÖZDEMİR Hasan Prof. Dr.

1992 „*Türkische Erzählungen über Alten tötung*” (Török elbeszélések az öregek megőléséről), *Türkoloji Dergisi*, X-1, 63–70.

SÁNTA Ferenc

1965 *Sokan voltunk*, Új Irás, 49–57.

SERES András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

SPAGNOLI Cathy

1998 *Asian tales and tellers (Ázsiai mesék és mesélők)*, August house, Arkansas

SUMNER, William Graham

1978 *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*, Budapest, Gondolat

SZABÓ T. Attila

1980 *Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket*, In *Nép és nyelv*, uő., 251–275., Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

TELEKI Domokos

1993 *Egynehány hazai utazások leírása*, Budapest, Balassi

A magyar nyelvterületről előkerült mondák, töredékek, szólások, közmondások gyűjtési idő szerint sorolva

1. Régen, nagyon régen a föld gyengén termett, s a népnek nem volt elég kenyere. Ezért a király megparancsolta, hogy meg kell ölni minden tehetetlen öreget (férfiakat – J. K.), aki munkára képtelen. A parancs nem úgy szólt, hogy az öregeket gonosztevéként öljék meg, hanem hogy erre szűkebb körben, családon belül kerüljön sor. A tettet az elsőszülött fiúnak kellett végrehajtania. A királyi parancs a későbbi nemzedékekre is vonatkozott, úgyhogy bizonyos idő múlva a szokás természetesen számított és magától értetődő volt fiatalok és idősek számára egyaránt. Az öregemberek nem ellenkeztek, mert jómaguk is ugyanúgy ölték meg saját apjukat.

Történt egyszer, hogy egy fiatalembernek meg kellett volna ölnie saját apját. A fiatalember számára a régi szokás nem jelentett vigaszt a szörnyű cselekedetre, bár apja arra figyelmeztette, hogy tegyen eleget kötelességének. A fiú nem engedelmeskedett, hanem elrejtette apját. Az udvar egyik sarkában gödröt ásott, ide rejtette apját, akit tovább ápolt és etetett.

Bizonyos idő múltán hatalmas aszály szakadt az országra. A nép és a király látta, hogy az éhínség után a halál következik. S ekkor a fiatalember nagy bánatában odament a gödörhöz, ahová apját rejtette, de ezúttal már élelmet nem vitt számára.

– Apám! Az egész ország éhezik. Már nekünk sincs mit ennünk, ezért neked sem hozhattam semmi ennielót.

– Semmit se búsulj, fiam – vigasztalta az öreg. – Az emberi szellem mindenkor készen áll mindenféle veszedelem ellen. Menj és szedjed le a

háza tetejét. Az majd megment az éhínségtől!

– Nem értem szavaidat, apám – válaszolt a fiú.

– A háztető nem szalmából van, hanem kalászosokkal teli gabonakévékből. Ebből áll az összes háztető az országban.

A fiatalember elrohant, s gyorsan bontani kezdte háza tetejét. Ahogy kitépte az első kévét, meggyőződhetett róla, hogy apja igazat beszélt. A fiatalember példáját követték a többiek is. S az országos bánat egyszerre megszűnt, átadva helyét az örömnak.

Az örömhír eljutott a királyhoz is. A király magához rendelte a fiatalembert, s meg akarta jutalmazni, amiért megmentette a népet az éhínségtől. A király elé lépve a fiatalember nagy zavarban volt. Amikor a király megkérdezte, hogy miként jutott eszébe a mentő gondolat, térdre vetette magát és jajveszékelni kezdett:

– Kegyelem, felséges királyom! Nem nekem jutott eszembe, hanem apámnak. Amikor apám megöregedett, az lett volna a kötelességem, hogy régi szokás szerint elveszejtsem. De én nem tettem meg! Elrejtettem atyámat, s titkon élelmeztem. Amikor eluralkodott rajtunk az éhínség, atyám felfedte a titkot, hogy a háztető kalászosokkal teli gabonakévéből áll. Ez mentette meg a népet!

A király ezután gazdagon jutalmazta a fiatalembert, s megparancsolta, hogy a régi törvényt azonnal hatálytalanítsák, s attól kezdve az öregeket tisztelni kell, nem pedig megölni.”

*Gyűlvészi Katalin 86 éves (1951)
Torontáltvásárhely*

(Magyarra fordítva megjelent: JUNG Károly: *Mióta tisztelik az öregeket. Ethnographia. CXIII (2002.) 1–2 sz., 1–2. o.) Degrel, Stevan gyűjt.*

2. A szembat? Az valamika a régi üdőkben igaz vót. Azé vót, hogy nem vót mit egyenek. Elérte a hatvan esztendő, elég vót neki. Kellett az élelem a fiataloknak. Akka nem vót ennyi gabana, sze te is tudad még, eleget beszéltek a vének, hogy elig vót gabana. A marhákka jártak. Abbó éltek. Azt mandta nagyapám, hogy vót egy fiatalembe, az úgy szerette az apját, hogy amika ejütt az ideje, bétótt a hatvan esztendeje, erejtette. Mika mentek a nagyabbak, akka se adta elé. Jütt egy rassz esztendő. Ajan szárazság vót, hogy jófarmán semmi búza se termett. Senkinek vetőmagja nem maradt. Akka azt mondja az az erejtett vénember a fijának:

– Menj ki, szánts meg a búzaföldet. Vágjál nádat s amit lehet, fedőzsúpna. Szedd le az épületekről a szalmát s vesd e, széjeszd e a szántóföldre. (A búzát te is tudad, régebb hadaróscsípével csípelték.)

Az embe úgy csinált, ahagy az apja manta. Hát ajan búzája lett más esztendőbe, hogy saha külemb. Mentek az emberhez, hogy hunnét vót vetőmagja, hunnét ez, az? Akka megmanta, hogy né, az apja tanította meg, azé van neki. Akka meghagyták a vénember életit, s azótató fagva maradt el a szembat is. De a nagyon régvaló üdőkbe lehetett ez.

Magyari József Pillangó

64 éves Magyarózd

(Megjelent: Horváth István:

Magyarózd toronyaljja, 1971, 52–53.)

Horváth István gyűjt.

3. Valamikor régös-régön az vót a szokás, hogy amikor az ember elérte a hatvan esztendőt, a templomhoz vitték, s ott egy bottal, a szöntöltbottal fejbe ütték. Azt tartották, hogy az öregbe a pénz már úgyse nő, s az csak azét jó a háznál, ha nincs baj, csinál.

Egyszer egy hatvanesztendő ember – aki még jó erőben érezte magát – nem akart meghalni, s amikor a templomhoz vitték, megszökött. Kimönt az erdőbe s ott egy barlangban élt, erdei gyömolccsel s vadakkal.

Ahogy teltek az évök, nehéz idők jöttek a vidékre. Olyan szárazság pusztított, hogy kiszáradt még a fűnek a gyökere is. Egy kicsi fűvet az erdőből arattak, s ezt a hátikon hordták ki száradni a külüre. De hát ez még addigra se vót elég, amíg lehavazott. Mindönki vágta, adta a marháit, csak ne lássa éhön pusztulni. Egy fekete-halmi mészáros több marhát vásárolt szinte ingyen, s ezt ő hitelbe, de a faluvégin möggondolkozott, s vissza csapta. Minek elhajtani, amikor Feketehalomba eleget vehet. Csak hússal nem élhet az ember, kinyér ő köll hozza, de gabona nem termött. Sokan a hátikon hoztak gabonát ulyan messzüről, hogy amíg a családból egy möggjárta, addig amit azelőtt hozott, otthon mögötték.

– Hova mönnyünk, mitévők lögyünk? – kérdezték egymástól az emberek.

Egyszer eszikbe jut, hogy mög kéne kérdözni a legöregebb embört, hátha tudna jó tanácsot adni.

– De honnat öregembert?

Eszikbe jut, hogy él még egy az erdön, mög kéne keresni.

Elmönnek az emberek s mögkereknek az öregembört az erdön. Elmondják neki, hogy milyen nehéz üdőköt érték. Annyi gabonájik sem termött,

amivel kiteleljenek, s mind éhön pusztulnak. Az öregember azt mondta:

– Mönjetök haza, s sződjétök le a házaitokról, csüreitökről a zsuppot s még egyszer csépöljétek ki, met a bó esztendőkben, amikor békédtétök, hagyatok annyi magot a zsuppba, hogy avval kitelelhetők, s a zsuppszalmával ki tudjátok teletetni az állataitokat.

Az embörök a tanácsot mögfogadták, s így szabadultak mög az éhhaláltól. Az öregembört az erdőről hazahozták, s azóta sem bántsák az öregöt, met nehéz üdökbe jó tanácsot adhat a fiataloknak.

*Ilyés János 70 éves (1960) Krizba
(Megjelent: Seres András:
Barcasági magyar népköltészet
és népszokások, 1984, 62–63.)
Seres András gyűjt.*

4. Csabai István azt mondta, hogy a faluban még látta a század elején a szenteltbotot egy olvasókör alkalmával. Az öreg pap tudna róla...

*Csabai István 78 éves (1970)
Besenyő, S. A. gyűjt.*

5. A pap őrizi a templomban. Bizonyos áldozati jellegű volt. Először tort csináltak. Az öreg részt vett a toron. Bevitték a templomba, ott ütötték fejbe, „Vakkszemen”, halántékon ütötték, ami nem is fájt. Egyszer egy ilyen ember elszökött, bément az erdőbe, ott bújosott. Találkozott egy leánnyal s úgy lett új település. Mikor jöttek a tatárok, az maradt meg, mert ezt nem kapták meg.

*Pécsi Simon 66 éves (1972)
Maksa, S. A. gyűjt.*

6. Demeter Géza kijavította, hogy azt „Szembotnak” nevezték. S 50 éves korban ütötték fejbe. Neki a dédanyja mesélte, hogy az ő idejében, az 1800-as években csináltak ilyent.

*Demeter Géza 61 éves (1972)
Bita, S. A. gyűjt.*

7. Régen, mikor az öreg megérte a 60 évet, a templom elé vitték, s a fejire egy lapos szenteltfogácsát tettek, s azt mondták:

– Most nem téged ütünk, hanem ezt a fogácsát. – Ezután a szenteltbotot fejbe ütötték.

*Balázs Pál 91 éves (1973)
Köpec, S. A. gyűjt.*

8. Itt a szóbeszéd, aki már megunta az életét, azt szokták mondani:

– El kéne hozni ennek is Szentkirályból a szenteltbotot.

*Székely Györgyné 87 éves (1973)
Árapatak, S. A. gyűjt.*

9. Itt Árapatakon úgy tudják, hogy Szentkirályba a templomba tartották a szenteltbotot. Az öregre mondták, hogy:

– Ennek es el kéne hozni Szentkirályból a szenteltbotot.

*Szász János 86 éves (1973)
Árapatak, S. A. gyűjt.*

10. Mai demult când s-a nimerit pașteale cu blagoveșteni într-o zi, între timp s-a slujit pașteale, dar nu s-a făcut ziua. În această noapte trebuia să omoare bătrânii. Un bătrân a avut copii mulți. Ei nu l-au dat să-l omoare. L-au ascuns. După ce s-a slujit pașteale și au văzut, că nu se face ziua, s-au dus la bătrân, l-au întrebat, de ce nu

se face ziua? El a spus, bătrânul, să spune popii, să slujească blagoveștenii (că a picat pașteale cu blagoveșteni). De atunci nu se mai omoară bătrânii.

Magyarul: Régebb, amikor egy napra esett húsvét gyümölcsoltó boldogasszony napjával, a pap misét mondott húsvétra, de nem akart feljönni a nap. Ebben az időben meg kellett ölni az öregeket. Egy öregembernek sok gyereke volt és nem engedték, hogy megöljék. Elrejtették. Miután véget ért a mise, látták, hogy nem lesz nappal, elmentek az öreghez és megkérdezték, miért nem lesz nappal? Ő mondta, az öreg, hogy meg kell mondani a papnak, hogy mondjon misét gyümölcsoltó boldogasszony napjára. Azóta nem ölik meg az öregeket.

*Ilina Olteanu 74 éves (1973)
Fundata, S. A. gyűjt.*

11. A sepsiszentkirályi születésű Huszti Pál állítja, hogy gyermekkorában (1912–1913) a református templomban látta a szenteltbotot. Mintegy 80 cm hosszú volt, két kujaknyi (ökölnyi) bog a végibe. Feketére volt festve. Vagy 30 cm hosszú lánc volt a másik végibe s attól fogva volt felakasztva az orgona mellé.

*Huszt Pál 75 éves (1974)
Sepsiszentgyörgy, S. A. gyűjt.*

12. Az öreg ujan, mint a vén,
Kár, hogy süti a napfény.

Sütő Béla 77 éves (1974) Vargyas, S. A. gyűjt.

13. Vargyason van az ejtőkő, s mikor az ember elérte a 60 évet, felvitték oda s ott letaszították.

*Sütő Béla 77 éves (1974)
Vargyas, S. A. gyűjt.*

14. Kénoson van egy meredek hegyoldal. A büntetett egyént s az erős öreget – a kínozó oldal – s ott belökték. S ha nem holt meg, még egyszer belökték.

*Sütő Béla 77 éves (1974)
Vargyas, S. A. gyűjt.*

15. Aki bűnt követett el, a Szegényszerre telepítették egy bizonyos időre. Mikor letelt az idő, a szenteltbottal néhányat vágtak a fenekébe. Vagy, ha nem, letaszították az Ejtőkőről. Az öregeket is a szentelt bottal ütték a fejbe, vagy bekötötték a szemét s az Ejtőkőről letaszították. Az ítéletet a tizedik feje hajtotta végre.

*Sütő Béla 78 éves (1975)
Vargyas, S. A. gyűjt.*

16. Vargyason a hagyomány szerint a dacmagyarosi erdőrészen levő Ejtőkőre vitték ki azokat, akik valami bűnt követtek el, a mai Szegényszerbe telepítették ki, ahol adtak egy kisebb darab földet s ott kellett éljen (verekezés, betörés) s ha ott a Szegényszerbe nem viselte jól magát, a rablókhoz szegődött stb., ha elfogták, beköttek a szemét s ott belökték. Ha csűrgyűjtőfogatót fogtak el, rúdra kikötötték s úgy benyújtották a lángra. A tudós vénasszonyokat nem tudták elégetni, amelyiken suba volt. A szenteltbottal agyon ütték.

*Sütő Béla 78 éves (1975)
Vargyas, S. A. gyűjt.*

17. Ha valaki vén, nem akar meghalni, s várják, van a szóbeszéd:
– Azt még szenteltbottal sem lehet agyonütni!

*Sütő Béla 78 éves (1975) Var-
gyas, S. A. gyűjt.*

18. Szenteltbottal 60 éves korban fejbe ütték a templom előtt. Ők el voltak, készültek, hogy mennek mennyországba. Fehérnép vagy férfi, ha fére járt, azt es a templom elejibe vitték s a szenteltbottal 50-et vágta a fenekibe.

*Budai Lajos 60 éves (1975) Ge-
lence, S. A. gyűjt.*

19. Csernátonban mondták:
– Ha elérte a 60 évet, mehet a poroson.

*Marti Józsefné 83 éves – Molnár
Ferenc 84 éves (1976) Csernáton,
S. A. gyűjt.*

20. Aki elérte a 60 esztendő, azt szenteltbottal agyonütötték, de akik ezt magyarázták, még azok sem érték.

*Tana József 81 éves (1976) Bö-
lön, S. A. gyűjt.*

21. „Szembot” és nem szenteltbot.
Szemből ütték fejbe.

*Bokor József 79 éves (1976)
Szentiván, S. A. gyűjt.*

22. Szenteltbotot felállították, fel volt kötve a gerendára, s a „fejít elütteték” az öregnek. Fel volt a gerendára téve. Itt most is azzal fenyegetnek, hogy:

– Elüttetem a fejedet!

*Kicsid Lajos 77 éves (1976)
Gelence, S. A. gyűjt.*

23. Vízkeresztkor, január 5-én mentek a jégre, kivágták a jeget. Itt megbotezálták magukat a románok es, a magyarok es. 1918 után vetették (?) fére. Itt a botot megszentelték. (Tud a szentbotról. 60 éves kor...)

*Köpe József 70 éves (1977)
Uzon, S. A. gyűjt.*

24. Régen, mikor az ember elérte a 60 évet, szembottal ütötték fejbe a községháza körül. Odavezették s ott vót egy ember. Akkor sok hiányok voltak a tudásokba, mezőkön. De üdős ember nem volt. Egy ember megmaradt. Egyszer csak nem lett gabona. Ő azt mondta:

– Vessetek ide meg oda, hogy legyen sok gabonátok, pityókát es ültessetek.

Az emberek megfogadták. Azután volt minden. Azóta hagyják életben az öregeket.

*Kicsid Rudolf 81 éves (1978)
Gelence, S. A. gyűjt.*

25. Régen mindenkinek kötelező volt templomba menni, jobban, mint ma. Aki betöltötte a 60 évet, a szembotos a cintoronyba állott a bottal, amikor a pap elvégezte a mondóját végig, ki mondta a neviket. Kötték is be a szemiket. Mikor a 60 éves a cintoronyba kilépett, akkor ütték fejbe, hogy ne egye a kenyeret.

*Rab József 77 éves (1978) Cso-
makörös, S. A. gyűjt.*

26. A nagytátámtól hallottam, 98 éves vót, mikor meghót. Vót az 1848-as háborúba, Hengál Mihálynak hívták. Kézdimartonosi vót. Azt mesélte, hogy régen olyan vót a divat 1300-ban, hogy a 60 éves embereket, vót egy

szembot, s avval fejbe ütték. Mondott egy bizonyos ember, vaj egy pap egy szent misét, a szemit bekötték, kiszállt egy hivatalos ember és fejbe ütték és vitték a temetőbe. Mét? Azét, hogy az öregek ne legyenek akadálya a fiataloknak.

Akkori időkben történt, hogy egy ember sajnálta az édesapját – én nem üttetem meg, nem viszem oda elejibe –, met nem vót olyan törvényes éppen. Dugdosták kamrába, itt, ott, jobbra, balra. 84 éves volt az ember.

Akkori időben Ferenc József uralma alatt szükség vót egy öregemberre, egy 70-80 éves emberre. A fia a bírónak megmondta, hogy „né, édesapám él”. De félt, hogy őt es valahova bézárják.

– Hát hol van?

– Nálam van a kamarába.

– Budapestre kell egy ilyen öregember, met a határokat kiigazítsák Ausztriával.

– Akkor én mit csináljak?

– Akkoriban nemigen vót vonat, busz. Hát mégés csak felvitték Budapestre.

– Öregem, hát maga katona vót-e?

– Hát hogyne lettem vóna, méltóságos úr.

– Hát hol vót katona?

– Én Boszniába, Hercegovinába.

– Maga hol szolgált?

– Én a határórségbe.

– Hol a határórségbe?

– Ausztria és Magyarország között.

– Hát akkor maga el tudná-e vezetni azokra a határokra?

– Én el ma es.

Elvitték azt az embert, es igazságot csinált a két ország között.

– Itt vannak a kövek, a halmok.

A békét megcsinálta az öreg.

Azután nem ütük meg az öregeket, mert azt mondják:

– Ha baj nincs a háznál, ő csinál.

A szent botot Besenyőn még rejtegetik a templomba. Aztán nem tudom, ha mai generáció még tartsa-e vagy kidobta.

Konrád Péter 87 éves (1980)

Kézdimartonos, S. A. gyűjt.

27. Hatvanéves korában agyon kellett ütni az öregeket. Nem lehetett többet tartani. Törvény volt rá, hogy nem termelnek.

Két testvér elbújtatta az édesapját, azt mondta, hogy agyon van ütve. Ott tartották a föld mélyében. Jött egy hatalmas nagy szárazság, elrejtették, ott volt az öreg, élt. Húsz évig rejtegették. Akkor nagy szárazság jött be. Nem volt semmi búzatermés. Van a szalma meg a polyva. Mondták az öregnek, nincsen búza, nincs mit elvetni. Azt mondta az öreg:

– Vessétek el a polyvát a földre sűrűn és boronáljátok be.

Azok elvetették és szép búzatermés lett belőle másik évben. Ami volt búza a polyvába, az kikelt. Akkor megkérdezték, az akkori hatóság, hogy ki tanította őket erre. Ők elmondták, hogy édesapjukat rejtegették. Akkor az akkori kormány megtudta, jött egy törvény, hogy minden öreg élhet, amíg az isten élteti.

Szováti Péter 55 éves (1981) Szék

(Megjelent: Dobos Ilona:

Paraszti szájhagyomány,

városi szóbeliség. 1986. 75–76.)

28. Besenyőn a templomba, ott vót a szentbot letéve, amivel az embert 60 éves korában fejbe ütték. Pál Jóska bád, s Pál Gyula es mind mondták, hogy még a templomba van. Nem tudom, hogy kinek vót lelke, hogy üssék agyon az embert, de mondták, hogy úgy vót. Elég szomorú vót, fiam,

hiszen még életerős ember lehet egy 60 esztendőős, de úgy vót.

*Ígyártó József 78 éves (1982)
Zágon, S. A. gyűjt.*

29. A templomból, mikor jött ki a templomból, akkor ütték fejbe. Aki erre ki volt nevezve.

*Biszok József 91 éves (?)
Zágon, S. A. gyűjt.*

30. Az akkor, mikor nekem beszélt, lehetett 50-60 éves, ezt 1929-ben, mikor katona voltam, mondta egy magyar plebános, Zernyesten mondta el nekem, hogy hogy vót az a korszak, amikor összeállították az öregeket, és a tízes szám akire esett, azt megütötték, és forgatták azt a sort hétről hétre, és melyikre esett a tizedik szám, kibunkózták a sorból, amikor elérte a 77 évet, betöltötte az öreg. Következésképpen lett ennek egy nagy nyomorúságnak. Valami nagyon régi dolgot meg kellett volna tudni, hogy az akkor micsoda volt. A törvény keretein belül tessék érteni, mikor ez a bunkózás ment. Volt egy fiú aki az édesapját mindig a pincébe tartotta. Mondták:
– No és most már kellene egy öreg.

Akkor az a fiú az édesapját eléhozta. Az az öreg bácsi mondta el, hogy az mi is vót abban a korszakban.

*Mezei József 87 éves (1982)
Maksa, Lejegyezte Kakas Zoltán*

31. Édesapámék János bácsival, Deszkével örökké osztották, hogy ezelőtt jobb világ vót, met az ember, mikor a 70-et betöltötte, megütték. Fejbe ütték a szentbottal. Ilyen botot – apám úgy mondta – Besenyőn tartogattak még nem es olyan régen.

*Horváth Lászlóné sz. Oláh Badi Gizella
55 éves (1982) Maksa,
Lejegyezte Kakas Zoltán*

32. Akinek nehéz az élet, mondja. Aki idős szokták mondani:

– Minthogy a hatvan évet megérjem inkább üssenek agyon szenteltbottal.

*Deák Imréné Paál Zsuzsanna 75
éves (1983) Barót, S. A. gyűjt.*

33. Szentelőbotokával megütik a fejit a rossz öregnek, vagy a rossz gyermekeknek.

*Ritó István 79 éves (?) Maksa,
S. A. gyűjt.*

34. Az öreget felküldték a körtefára, hogy rázza meg a körtefát. Ha meg rázza a körtefát s nem esett le, azt mondták, hogy élhet tovább. Ha le esett, meghalt. Az öreget ha koros volt, különösen félszegeket, betegeket, a szent bottal fejbe ütték.

*Fülöp Lajos 85 éves (?)
Kézdimartonos, S. A. gyűjt.*

35. Itt baconba ha valaki megöregedik s rosszféle, azt mondják, hogy:

– Ezt még a szenteltbottal sem lehet megütni.

*Nagy Ferenc 70 éves (?)
Nagybacon, S. A. gyűjt.*

36. Vinci József 1913-ban volt 75 éves. Ő mondta az öregre, ha megöregedett:

– Ezt es szenteltbottal meg kellene ütni.

*Keresztes Anna 43 éves (?)
Nagybacon, S. A. gyűjt.*

37. I-au dat cu sentelbotu în cap la cei care s-au înbatrânit.

*Moldovan Maria 86 éves (?)
Előpatak, S. A. gyűjt.*

38. Moldovan Nicolae szerint is „sentelbotu” és a templomban tartották.

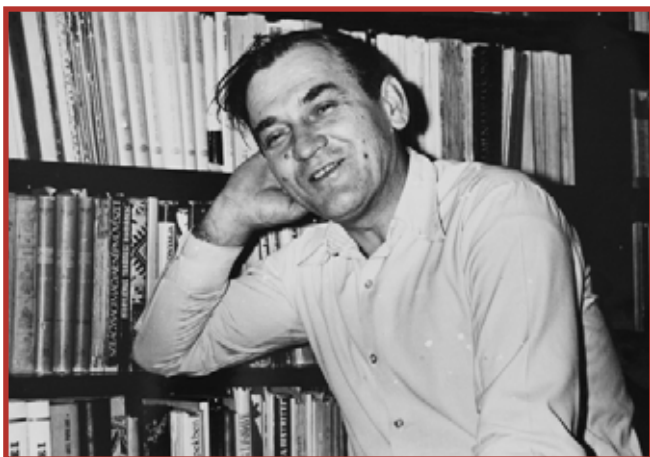
*Moldovan Nicolae Előpatak,
S. A. gyűjt.*

39. Mit ér az ember éltibe, ha nem hal meg időbe...

Felsőrákos

40. Vénembert venyigével is agyonüthetni.

Közmondás

Seres András romániai magyar néprajzkutató. 1935-ben született, 1971-től haláláig (1992) a sepsiszentgyörgyi Népi Alkotások Házának munkatársa, ahol a néprajzi gyűjtésen kívül a megyére kiterjedő szervezőmunkát is folytatott. Falumúzeumok, kiállítások, folklórfesztiválok szervezésében vállalt részt.

A szellemi és tárgyi kultúra egyaránt érdekelte. Jelentősek a szülőföldjével,

a Barcasággal kapcsolatos kutatásai. De ezen kívül háromszéki, gyimesi és moldvai kutatásai is figyelemre méltók.

Gyűjtéseinek jelentős része kiadatlan maradt vagy elkallódott.

Az öreg emberek hasznosságát magyarázó epikumok is a kéziratban maradt gyűjtései között heverték egy szakadozott borítékban. A szerencsén múlt, hogy nem veszték el örökre.

Napkút Kiadó Kft.
1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Telefon/fax: (1) 225-3474
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozás: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence